

Igor ПРОХНЕНКО

ВІЙСЬКОВА СПРАВА В ДОРИМСЬКІЙ ДАКІЇ

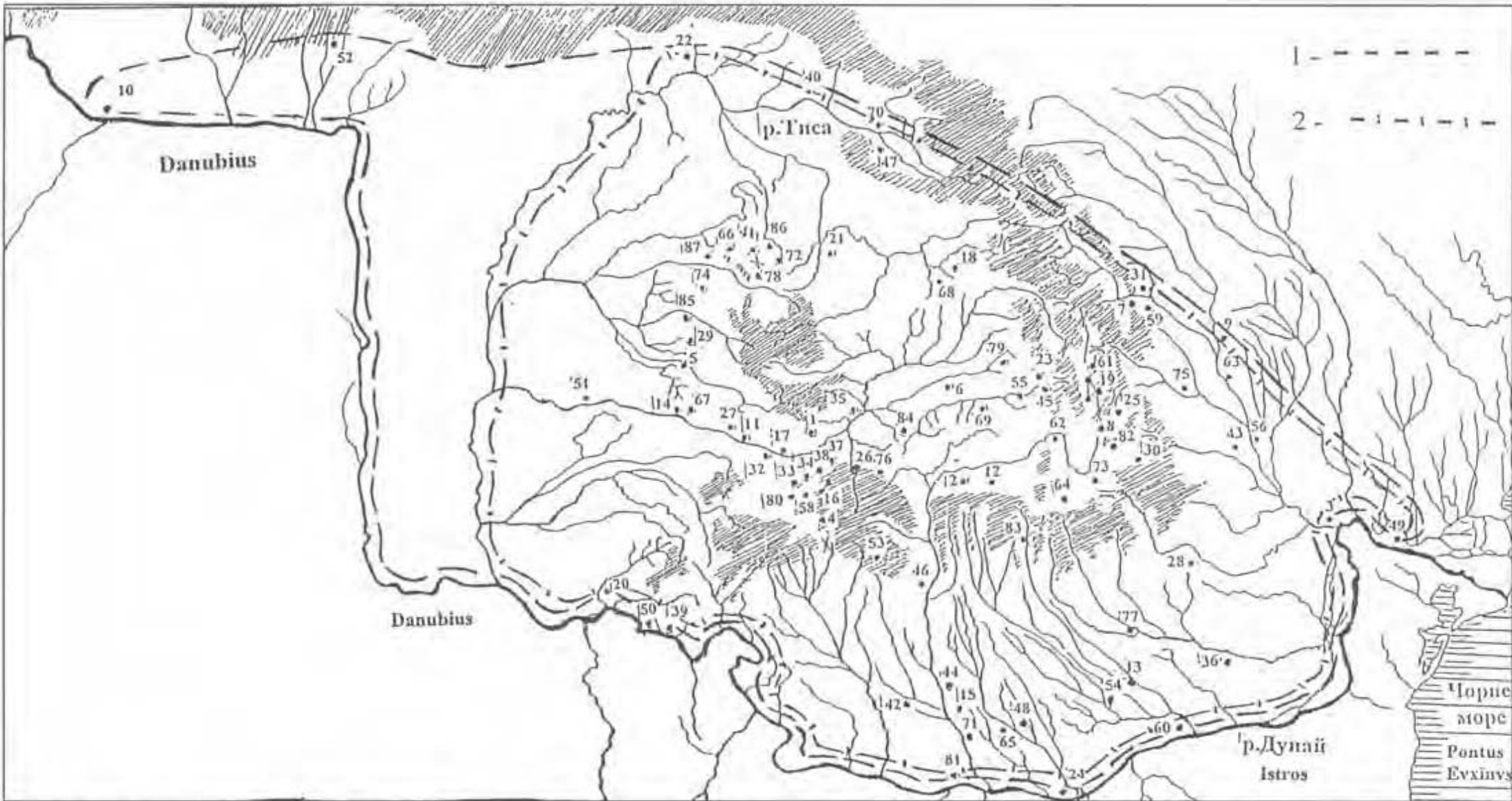
Карпато-Дунайський ареал здавна був місцем, де перепліталися інтереси багатьох племен і народів стародавнього світу. Площа ареалу становить приблизно 300 тисяч кв.км. Його південний і західний кордони визначені Дунаєм, північний і східний – Карпатськими горами. Карпати – велетенська гірська система завдовжки близько 1500 км, заввишки 1500 – 2500 м. Вона починається на сході від Альп і пролягає масивною, дуже вигнутою дугою, повертаючи на півдні до заходу. Гори охоплюють з різних боків підвищене Трансильванське плато. Схили Південних Карпат межують з Нижньодунайською, а Західні гори – з Середньодунайською низовинами. Густою сіткою охоплюють територію річки, найбільші з них – Тису, Олт і Муреш – ще античні автори відзначали як важливі комунікаційні шляхи.

Цей ареал, згідно з сучасними дослідженнями, був місцем формування північної гілки фракійців¹. У II ст. до н.е. культурно-політичний центр північних фракійців перемістився з нижніх течій р. Істру і Тірасу в Трансильванські Альпи. На початку I ст. до н.е. внаслідок поступового соціально-економічного піднесення в місцевих племен утворилась перша на цій території держава². Очолили процес державотворення даки, які поширили свою племінну назву на всіх північних фракійців. За політико-адміністратив-

ним поділом державне утворення даків містилося на території теперішньої Румунії, частково займало землі України, Словаччини, Молдови й Угорщини. В часи найбільшого політичного й культурного розквіту (I ст. до н.е. – початок II ст. н.е.), що збігаються з існуванням Дакії як самостійної держави, даки здійснили низку військових операцій.

Можливості провадити успішну агресивну зовнішню політику з'явилися в даків на початку I ст. до н.е. Воєнні дії розпочались експедиціями царя Бурібісти (бл. 82 – 44 рр. до н.е.) проти північнофракійських племен з метою об'єднання³. Досягнувши консолідації, даки змінили напрям військових походів, спрямувавши свою експансію у Середню Наддунайщину і на північ Карпат. Вони захопили середньодунайські опідуми кельтських племен еравісків, бойїв і таврисків. Вирішальна битва з кельтами сталася близько 60 р. до н.е.⁴ На території Закарпатської області України процес просування сюди даків чітко фіксується за матеріалами таких двох ключових пам'яток, як Галіш – Ловачка і Мала Копаня. У той час припиняє існування кельтський опідум на горах Галіш і Ловачка, а близько 60 р. до н.е. даки засновують, як свій північний форпост, Малокопанське городище.

Після походів проти іллірійців і кельтів на правобережжя Дунаю північні фракійці захопили грецькі по-

Карта розміщення дакійських городищ і фортець. Кордони Дації епохи Бурібісти (1); Децєбала (2). Цифрами позначено городища: 1. Ардеу; 2. Арнашу де Сус; 3. Барбош; 4. Беніца; 5. Беріндя; 6. Бернадя; 7. Битка – Домнеї; 8. Біксад; 9. Брад; 10. Братислава; 11. Брєтя Мурешанє; 12. Бряза; 13. Бухарєст; 14. Верєдя; 15. Виркєлє; 16. Гредіштя Мунчєлулуй; 17. Дева; 18. Думітрїца; 19. Жигодїн – Міркуреа Чук; 20. Жидовар; 21. Залха; 22. Земплїн; 23. Зєтя; 24. Зімніца; 25. Касїну Мік; 26. Кєпилна; 27. Кимпур – Сурдук; 28. Киндєшть; 29. Кліт; 30. Ковасна; 31. Козла – Пятра Немц; 32. Козя; 33. Костєшть – Блідару; 34. Костєшть – Чєтєцуя; 35. Країва; 36. Крєшань; 37. Куджир; 38. Кукуїш; 39. Любкова; 40. Мала Копаня; 41. Марка; 42. Мергєрїтєшть; 43. Мунїштіоара; 44. Мілков; 45. Одорхеул Сїкуєск; 46. Окніца; 47. Ончєшть; 48. Орбєска де Сус; 49. Орловка; 50. Пєскар; 51. Пєчка; 52. Піскул Крїсань; 53. Пєловраг; 54. Попєшть; 55. Порумбєні Мар; 56. Пояна; 57. Пятра Країві; 58. Пятра Рошє; 59. Пятра Шїмулуй; 60. Радовану; 61. Раку; 62. Ракош; 63. Рекєтєу; 64. Рїшнов; 65. Рошїорї де Вєдє; 66. Сакаласєу Ноу; 67. Сєвиршін; 68. Сєрєцєл; 69. Сїгішоара; 70. Солотвіно; 71. Спрїнчєнєтє; 72. Стїрчу; 73. Тєля; 74. Тєшад; 75. Тиргу Окна – Тїсєшть; 76. Тїлішка; 77. Тїносу; 78. Туса; 79. Хїндар; 80. Цїкловїна; 81. Чєлі; 82. Чєрнат; 83. Чєтєцєнь; 84. Шєйка Мік; 85. Шїмі; 86. Щїмлєу Сїлванєї; 87. Шуштурогї.

ліси від Ольвії до Аполлонії. Воєнні дії проти греків почалися з розгрому Ольвії приблизно в 55 р. до н.е.⁵

У результаті зовнішньо- і внутрішньополітичної діяльності Бурбисти вперше постало велике монолітне політичне об'єднання північних фракційців. Під їхньою владою опинились території від Середнього Дунаю до Карпат і Західного Понту.

За часів Бурбисти даки здійснили кілька військових виправ на землі Македонії. Це спричинило відповідну реакцію Римської держави. Перше зіткнення між римлянами й даками сталося ще в першій половині I ст. до н.е. Тоді проконсул Македонії Гай Скрібоній Куріон, переслідуючи даків, дійшов до Південних Карпат. Агресія даків і наявність на їхніх теренах значних сировинних запасів (насамперед срібла і золота) змусили Гая Юлія Цезаря думати про військове втручання у їхні дії⁶. Загибель Цезаря (44 р. до н.е.) перешкодила реалізації цих планів. Того ж року жертвою заколоту вождів став і Бурбіста. Його смерть призвела до розпаду дакійських територій спочатку на чотири, потім на п'ять частин, а відтак звуження сфери впливу даків і територіальних втрат⁷.

Наступники Бурбисти й далі нападали на Македонію, зокрема вони вчинили одне з найбільших пограбувань цієї провінції в 29 р. до н.е. Тогочасні внутрішньополітичні конфлікти не давали змоги римлянам провадити активну зовнішню політику в Карпато-Дунайському басейні. Лише після політичної стабілізації, яка почалася з принципату Августа (27 р. до н.е. – 14 р. н.е.), Рим перейшов від превентивних дій проти даків до зведення Дунайського лімесу.

У першій половині I ст. н.е. воєнні дії даків обмежувались епізодичними походами на римські провінції. Помітне зменшення зовнішньополітичної активності зумовлювалось не так слабкістю даків, як проникненням у регіон нової сили – сарматських племен язигів. Вони витіснили даків із Середньодунайської низовини в гори до р. Тиси⁸. Внаслідок цього виник конфлікт між витісненими дакійськими племенами і місцевою дакійською людністю у Верхньому Надтиссі. Слідом за язигами до Карпат проникли сарматські племена роксоланів, які стали союзниками даків у їхніх набігах на римські володіння в Мезії і Македонії.

Могутність даків відродилася в епоху Флавіїв (69 – 96 рр. н.е.)⁹. Виявом цього стала осіння кампанія 69 р. в Мезії. Відносини даків з Римом особливо загострились наприкінці I ст. н.е. Для Риму захоплення сировинної бази Дакії було тоді однією з найреальніших можливостей здобути кошти на утримання військ і захист кордонів. Завоювання Дакії розв'язувало й завдання римської геополітики. Воно давало змогу перенести кордон до Карпат, що обіцяло утворення в комплексі з Дунайським лімесом міцної оборонної системи. Для цього треба було лише перекрити Дунайський коридор. Так можна було розв'язати й сарматське питання (язиги опинялися б затиснутими із заходу, півдня і сходу).

Даки самі спровокували війну, коли взимку 85/86 рр. н.е. разом із сарматами перейшли р. Дунай і почали воєнні дії в провінціях Риму. Імператор Доміціан доручив вести війну префектові преторії Корнелію Фуску, його війська витіснили даків з

Мезії, перейшли Дунай і заглибились у дакійські володіння. Даки оточили римлян у гірській місцевості й знищили легіон V Alauda („Жайворонок”)¹⁰. Ця операція даків нагадує подібні дії гетів наприкінці VI ст. до н.е. у тому самому гірському проході Тап проти війська Дарія I.

Після цих подій даки домовились із сарматами й германцями про ведення спільних дій проти Риму. У 88 р. н.е. війська царя даків Децебала завдали поразки прикордонним римським загонам. Тоді в Дакію було вираджено полководця Теттія Юліана. Римська армія переправилась через Дунай поблизу Вімінакія (сучасний Костолац) і пройшла вглиб дакійської території. У даків не було сил протистояти римським легіонам, а Рим не мав змоги далі вести війну. Врешті в 89 р. н.е. укладено мирний договір.

Коли на чолі Римської держави став Марк Ульпій Траян (98 – 117 рр. н.е.), дако-римські зіткнення дійшли своєї завершальної фази. Дві війни (101 – 102, 105 – 106 рр.) поклали край існуванню держави даків, яка протягом тривалого часу домінувала у Карпато-Дунайських землях.

Отже, у розглянутий період даки провели військові операції проти кельтських племен бойів і таврисків, полісів Північно-Західного й Західного Понту, сарматів і Римської імперії. Успіхи зовнішньополітичних дій даків до початку II ст. н.е. значною мірою пояснювалися внутрішніми негараздами в Римі. До кампанії Траяна дакійська проблема вважалася там другорядною. Велике значення мало й розміщення дакійських володінь у горах, що забезпечило надійний природний захист. Усі ці обставини сприяли

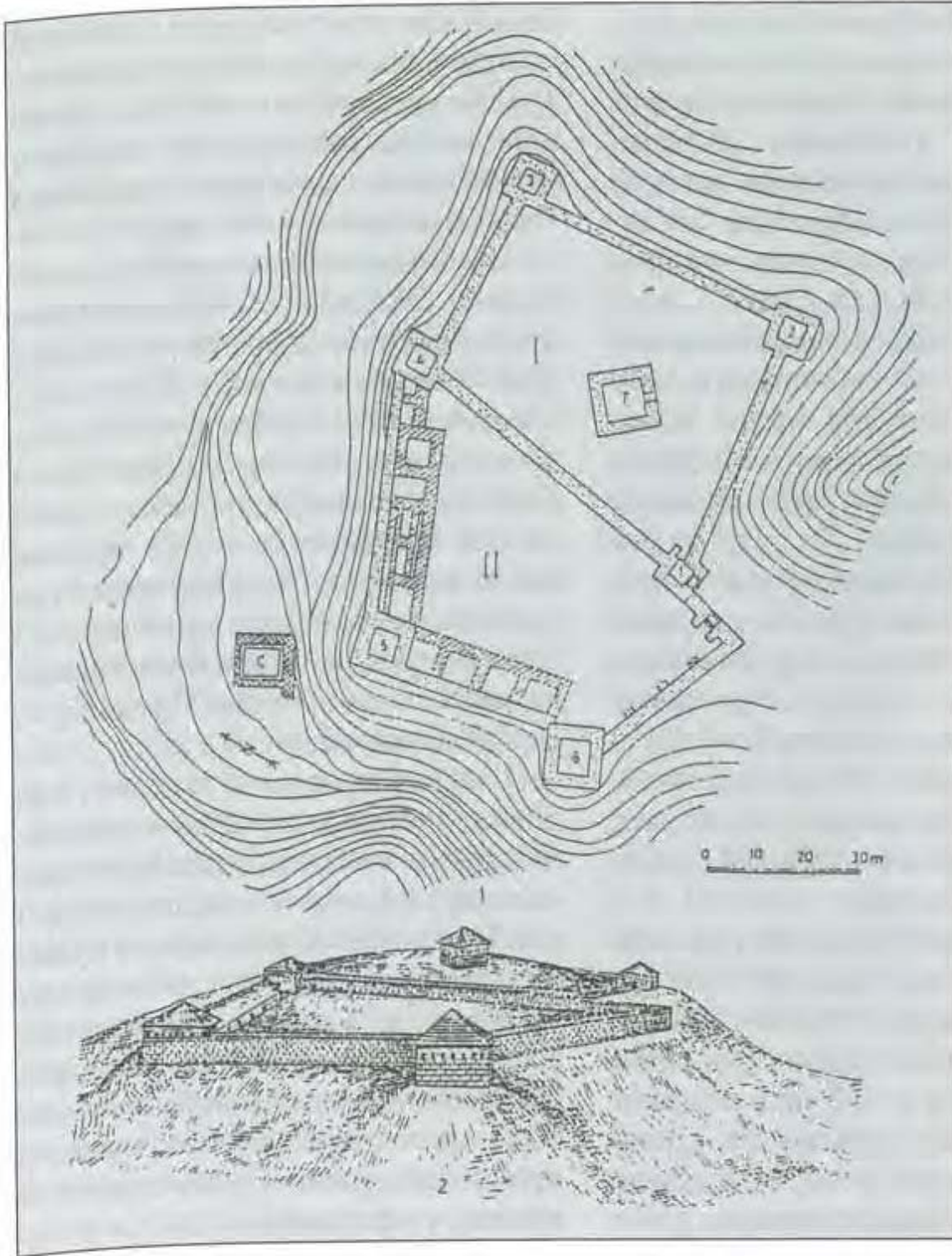
переважно наступальній зовнішній політиці даків. До епохи Доміціана – Траяна можемо навести лише один приклад їхньої захисної кампанії (зіткнення із сарматами – язигами в Тисо-Дунайському межиріччі).

Особлива зовнішньополітична активність даків припадала на часи правління Бурібести (82 – 44 рр. до н.е.), Діурпанея (близько 60 – 87 рр. н.е.) і Децебала (87 – 106 рр. н.е.). Часовий відтинок між правлінням Бурібести і Діурпанея характеризувався політичним занепадом, розпадом держави на кілька частин. У цей період не було жодних глобальних кампаній, дії даків звелися до тимчасових військових походів на провінції Римської імперії (Македонія, Мезія).

Багатовекторна агресивна зовнішня політика передбачає належний рівень військової справи, зокрема надійний захист власних територій. При розгляді військового будівництва даків ключовим є такий поширений у Карпато-Дунайському ареалі тип пам'яток, як укріплені поселення. Вони і їхній речовий матеріал дають основну інформацію про рівень розвитку економіки й військової архітектури.

Дакійські городища вперше картографовані в „Географії” Клавдія Птолемея (бл. 100 р. н.е. – бл. 167 р. н.е.). На основі його карт, використовуючи методику встановлення значень градусів і минут у кілометрах, визначаються приблизні відстані між населеними пунктами на дорогах у західній частині Карпатського ареалу, зокрема в межах Дакії. Розуміючи недосконалість своїх картографічних проєкцій, александрійський географ склав таблицю міст, врахувавши місце розташування їх у годинах, тобто визна-

*Костешть –
Блідару.
Ситуаційний
план і рекон-
струкція
зовнішнього
вигляду
фортеці
(за К.Дайко-
вичем)*

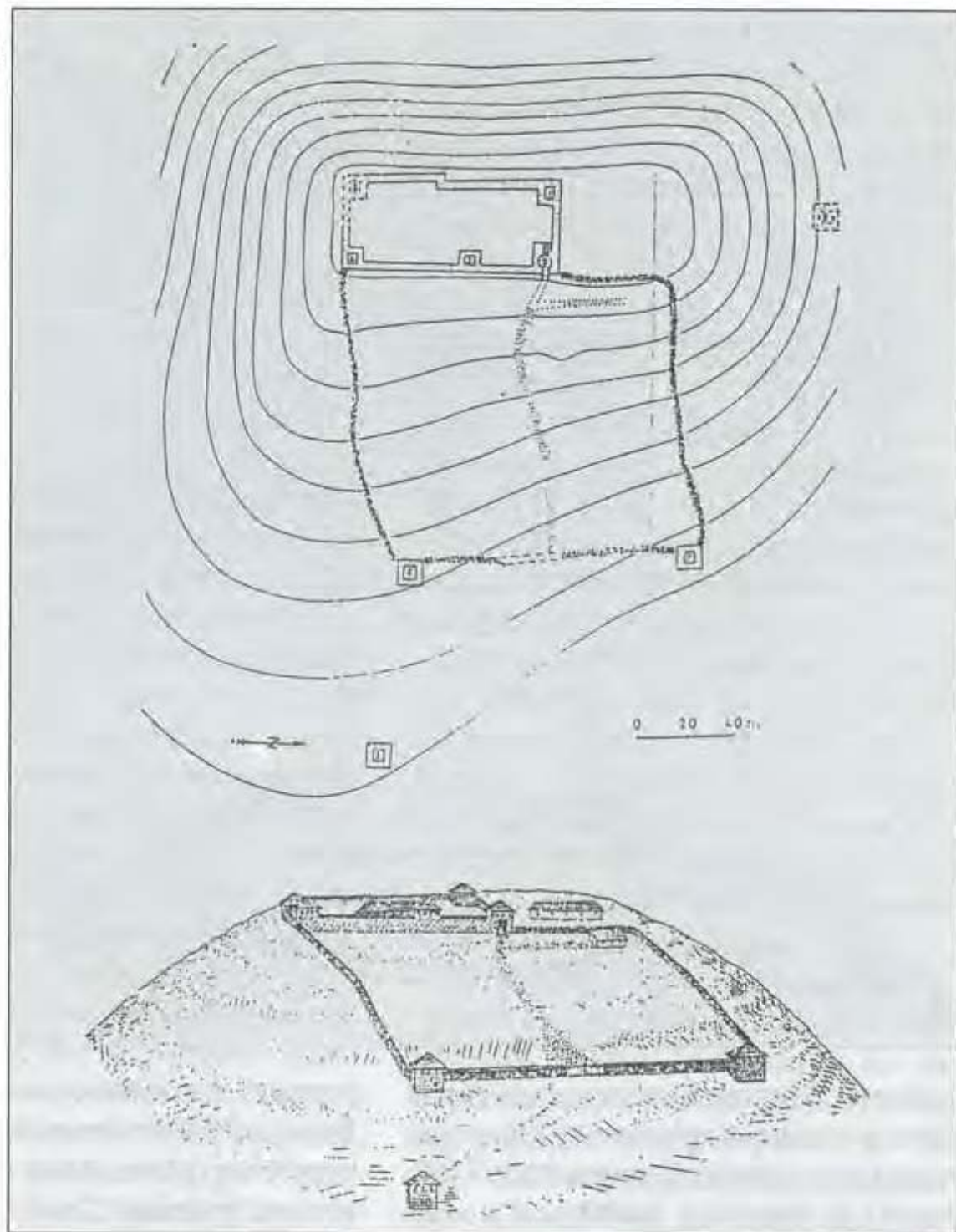
чивши географічну довжину кожної місцевості числом годин і хвилин її найдовшого дня (під час літнього сонцестояння) і географічну широту числом годин (хвилин), під час яких сонце пройде шлях між визначеним містом і Александрією. Щодо Дакії це обчислення було проведене для столиці держави – Сармізегетузи¹¹.

При локалізації дакійських місцезнаходжень треба враховувати, що чим далі на схід розташований той чи інший пункт, тим далі на

північ переміщує його Птолемей. Північні місцезнаходження в нього розташовані далі на північ від їхнього реального розміщення, південні – далі на південь. В одній частині південні й північні відхилення приблизно однакові. У цілому територія Дакії зміщена до сходу на 7 градусів 50 мінут¹².

Нині в Карпатському ареалі відомо 87 дакійських городищ, які хронологічно охоплюють останню фазу латенського й перші фази ранньоримського періодів (I ст. до н.е. –

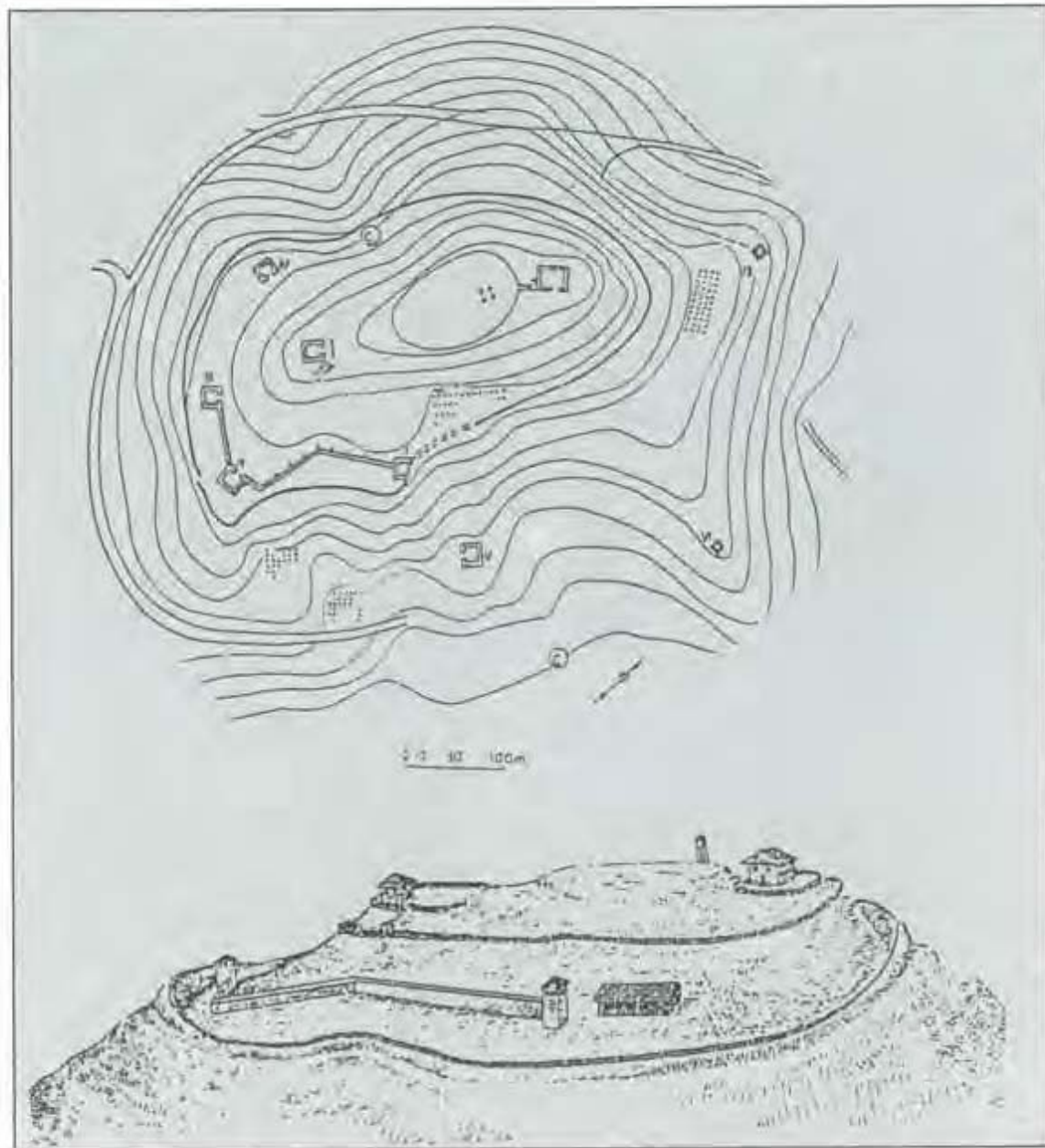
*Пятра Роше.
Ситуаційний
план і рекон-
струкція
зовнішнього
вигляду
фортеці
(за К.Дайко-
вичем)*

початок II ст. н.е.). На сучасному етапі досліджень окремі зі згаданих античним географом пунктів ідентифіковано з певними дакійськими городищами. Так, Чернат ототожнюється з Кумідавою, Окніца – з Бурідавою, Гредіштя Мунчелулуй – з Сармігезетузою, Брад – із Заргідавою, Тиргу Окна – з Утідавою, Печика – із Зірідавою, Пятра Шимулуї – з Петродавою, Пояна – з Пірборідавою, Попешть – з Аргедавою¹³, Рекетеу – з Тімісідавою¹⁴, Мала Копаня – із Сетідавою¹⁵.

Картографування городищ дало змогу за територіальною ознакою виділити п'ять груп компактно розміщених пам'яток, орієнтованих відносно території Дакиї. Це зони: 1) північна, 2) західна, 3) центральна, 4) східна і 5) південна.

До першої групи городищ належать 5 місцезнаходжень (Братислава, Земплін, Мала Копаня, Солотвино – Четатя, Ончешть – Четецява). Серед них виділяється дава (економічний, політичний, культурний і релігійний центр) у Малій

*Костешть –
Четецуя.
Ситуаційний
план і рекон-
струкція
зовнішнього
вигляду
фортеці
(за К.Дайко-
вичем)*

Копані. Малокопанське городище (розташоване в сучасному Виноградівському районі Закарпатської області) є одним з найбільш досліджених дакійських пунктів. Укріплення цієї пам'ятки представлені валами – земляними, кам'яно-земляними й кам'яними (з насипними ескарпами, кам'яним забутуванням зовнішнього боку й частоколом на гребені валу). Особливо укріплений головний вхід. На городищі був колодязь. У внутрішній забудові фіксуються численні житлові споруди, будинки для відправлення культу, господарсько-побутові й виробничі комплекси (кузня, ювелірна майстерня, гута). Усе це дає підстави вважати Малокопанське го-

родище ключовою пам'яткою даків Верхнього Надтисся й засвідчує непересічну роллю його в захисті північних рубежів Дакії. Інші пункти північної зони класифікуються як городища-сховища.

У західній зоні відомо 14 городищ (Печика, Вередя, Севиршин, Беріндя, Кліт, Марка, Шимі, Тешад, Шуштурогі, Сакаласеу Ноу, Марка, Туса, Стирчу, Залха). Найсильніше укріплені пункти зосереджені в центральній області (інтракарпатська зона) дакійської держави. Це 42 городища (Кимпур – Сурдук, Бретя Мурешане, Козя, Дева, Цикловіна, Костешть – Блідару, Пятра Роше, Костешть – Четецуя, Ардеу, Кукуйш, Гредіштя Мунчелулуй, Гредіш-

тя Мунчелулуй – Вирфул луї Хулпе, Беніца, Куджир, Країва, Кепилна, Половраг, Тілішка, Шейка Мік, Окніца, Серецел, Бернадя, Думітріца, Арпашу де Сус, Сігішоара, Бряза, Хиндар, Четецень, Порумбені Мар, Зетя, Одорхеул, Ракош, Рішнов, Жигодін – Міркуреа Чук I – III, Раку, Біксад, Теля, Чернат, Касіну, Ковасна). Серед городищ цієї групи вирізняються місцезнаходження в горах Орештіє (Костешть, Блідару, Кукуїш, Куджир), будівництво яких пов'язане із захистом столиці держави (Сармізегетузи), а також фортеці, що контролювали проходи в гірських масивах (Беніца, Окніца, Четицень та ін.). Переважну більшість городищ центральної зони укріплено міцними кам'яними мурами, що свідчить про виняткову важливість цих опорних пунктів, кожен з яких був надійним осередком захисту на підступах до столиці. Відзначимо, що більша частина їх мала виключно військове значення. Серед пунктів, які відігравали важливу роль в економічному житті Дакії, можна назвати дави Гредіштя Мунчелулуй, Країва, Пятра Роше, Окніца, Одорхеул, Рішнов, Серецел і Тілішка.

До східної зони даків належать городища, розміщені переважно на території сучасної Молдови, у Пруто-Дністровській зоні, що прилягає до Східних Карпат (Битка – Домнеї, Козла, Пятра Шимулуї, Тиргу Окна – Тісешть, Брад, Реке-теу, Миништїоара, Пояна, Барбош, Орловка). Усі пункти, за винятком фортець Орловка, Битка – Домнеї, Козла і Тиргу Окна – Тісешть, класифікуються як дави.

Південна зона даків представлена фортифікаціями Жидовар, Пескар,

Любкова, Мергерітешть, Мілков, Челі, Виркеле, Спринчената, Рошіорі де Веде, Орбеска де Сус, Зімніца, Попешть, Бухарест, Тіносу, Радовану, Киндешть, Крешань. Той факт, що тільки місцезнаходження Киндешть і Попешть залічують до категорії дав, вказує на військовий характер зони і значення цих городищ у захисті південних кордонів Дакії. Вони, з одного боку, були базовими для нападів на римські провінції Македонію, а згодом і Мезію, а з другого боку – для захисту від проникнення ворожих військ у дакійські гори з-за Дунаю.

За розмірами дакійські городища поділяються на три групи: 1) великі (Теля – 20 га, Брад – 10 га); 2) середні (3 – 6 га: Блідару, Гредіштя Мунчелулуй, Мала Копаня, Одорхеул, Рішнов); 3) невеликі (0,1 – 2 га: Кепилна, Кимпур, Киндешть та ін.).

Будуючи городища, даки намагалися максимально використати природні умови. Їх зводили на високих мисах або плато, що виступали над місцевістю (абсолютна висота 400 – 1200 м над рівнем моря, відносна – 40 – 150 м). На території городищ, як правило, споруджували тераси. На окремих поселеннях тераси зв'язувались між собою ходами сполучення¹⁶. Саме в терасовому розплануванні спостерігається кельтський вплив на військову архітектуру даків. Крім того, в кам'яній архітектурі середини I ст. н. е. помітний елліністичний вплив, який принесли з собою залучені до будівництва грецькі майстри.

Вибираючи місце для городища, даки враховували також наявність джерела питної води. Для забезпечення водою копали колодязі (Мала

Копаня) або будували цистерни (Блідару, Костешть та ін.).

Отже, на вибір місця для будівництва городища впливала низка чинників, і головними з них були достатній природний захист місцезнаходження (високий мис або верхівки високих гір з крутими схилами) та наявність джерела питної води. Групи городищ зводили біля проходів у горах і поблизу торговельних шляхів – для захисту й контролю їх, а також у горах Орештіє – для захисту царської резиденції в Сармізегетузі.

Характер захисної лінії дакійських городищ визначався розплануванням системи захисту місцезнаходжень і складниками укріплень. На основі розпланування фортифікацій ці городища поділяють на три групи: 1) укріплення на високому закритому мисі; 2) замкнений тип фортифікації; 3) прямолінійні укріплення.

До категорії укріплень високого закритого мису належать городища з Бряза, Челі, Четець, Кліт, Міркуреа Чук – Жигодін I, Міркуреа Чук – Жигодін III, Мینیштіоара, Окніца, Одорхеул, Сакаласеу Ноу, Шімі, Шуштурогі і Теля та інші¹⁷. Іноді використано природний вал (Челі). Фортифікації високого закритого мису здебільшого мають конфігурацію у формі літери U.

Замкнений тип фортифікації фіксується на вершинах високих гір з крутими схилами (Беніца, Касіну, Кепилна, Кимпур – Сурдук, Костешть – Четатя, Костешть – Блідару, Ковасна, Країва, Гредіштя Мунчелулуй – Деалул Гредіштя, Гредіштя Мунчелулуй – Вирфул луї Хулпе, Пятра Роше, Міркуреа Чук – Жигодін II, Битка Домнеї, Серецел і Зетя).

Прямолінійний тип фортифікації на території Дакиї відомий лише в Чикловині (мур завдовжки 2 км).

За компонентами укріплень виділяють 6 груп дакійських городищ:

I. Фортифікації з ровом. Трапляються дуже рідко (Челі, Чернат і Сакаласеу Ноу);

II. Укріплення з валом і ровом. Їх відомо більше (Бряза, Кліт, Марка, Одорхеул Сікуеск, Орловка, Порумбені Мар, Шейка Мік, Зетя);

III. Укріплення з ровом і муром. Відомі лише в Мینیштіоара й Половраг;

IV. Фортифікації з валом і муром. Це городища з Костешть – Четатя (фаза I) і Пятра Нямц – Битка Доамней (фаза I). Рову перед валом немає;

V. Укріплення з кам'яними мурами. До фортифікацій з кам'яними мурами належать ті, у яких головний елемент укріплень становили мури завтовшки 2 – 3 м, споруджені з двох рядів необробленого каменю, всередині заповнені ґрунтом. Відомі в Касіну, Четець, Кимпур – Сурдук, Ковасна, Хиндар, Міркуреа Чук – Жигодін III, Пятра Нямц – Битка Доамней (фаза II), Пятра Нямц – Козла, Половраг – Четатя (фаза II), Ракош, Раку, Серецел і Зетя;

VI. Фортифікації з мурами з шліфованих блоків. Представлені на фортецях Беніца, Братислава – Девін, Кепилна, Тілішка, Костешть – Четатя (фаза II), Костешть – Блідару (всі фази), Країві, Гредіштя Мунчелулуй – Деалул Гредіштя, Гредіштя Мунчелулуй – Вирфул луї Хулпе й Лунчані – Пятра Роше. У деяких з них мур доповнює інші фортифікації (наприклад, Костешть), а в інших (вали й рови Кепилни) споруджений на майданчиках, не укріплених елементами інших категорій.

Подекуди використовувались укріплення попередніх епох (Чернат, Мینیштіоара, Одорхеул Сікуеск, Пятра Нямц – Битка Доамней, Серецел, Шейка Мік і, можливо, Орловка). Найдавніша перевикористана фортифікація – неолітична з Пятра Нямц – Битка Домнеї¹⁸. Фортифікація городища Мینیштіоара сягає доби бронзи, городищ Одорхеул, Чернат, Серецел і Шейка Мік – гальштату.

Найміцнішим фортифікаційним елементом були кам'яні *мури* з шліфованих блоків. Їх споруджували як в елліністичній техніці, так і відповідно до місцевої архітектурної традиції *murus dacicus*¹⁹. Конструкція й розміри мурів були розраховані на те, щоб фортеця могла вистояти проти муроломних машин, які поширилися в той час²⁰. Саме прошарок землі або дрібної ріни між двома кам'яними кладками використовувався у військовій архітектурі на зламі нашої ери для протидії таранним машинам. Мури елліністичного типу датуються серединою I ст. до н.е., дакійські мури з обробленого каменю – другою половиною I ст. до н.е., а мури з шліфованих блоків, зв'язаних землею, – I ст. н.е.²¹

Бапти входили до комплексів укріплень дакійських фортець Костешть, Блідару, Пятра Роше²². Їх будували в найменш захищених місцях (найчастіше біля входів). У даному разі археологічні свідчення підтверджуються зображеннями Траянової колони в Римі, зокрема сценами LVII, LXX – LXXI, XLVII, CXIX²³, на яких подано епізоди здобуття римлянами дакійських фортець.

З фортифікаційних споруд найпоширенішими в даків були *вали* й *рови*. Подекуди у важкоприступних

місцях валу не споруджували (Земплін, Солотвино), натомість у легкодосяжних місцях застосовували подвійну систему оборони (Мала Копаня, Кукуйш, Марка, Одорхеул, Попешть, Рішнов, Шейка Мік, Теля).

За структурою вали були кам'яні, кам'яно-земляні й земляні. Широко використовувались земляні насипи з „кам'яною сорочкою” на зовнішньому боці²⁴. Щоб підсилити захисні властивості валів, їх часто ескарпували, підрізаючи (Ончешті – Четецява)²⁵ або підсипаючи (Мала Копаня).

На гребенях валів улаштовували *палісади*²⁶ – переважно з одного ряду стовпів. Виняток становили фортеці Арпашу де Сус і Битка Домнеї, де палісади склалися з чотирьох і двох паралельних рядів стовпів, скріплених між собою балкам²⁷.

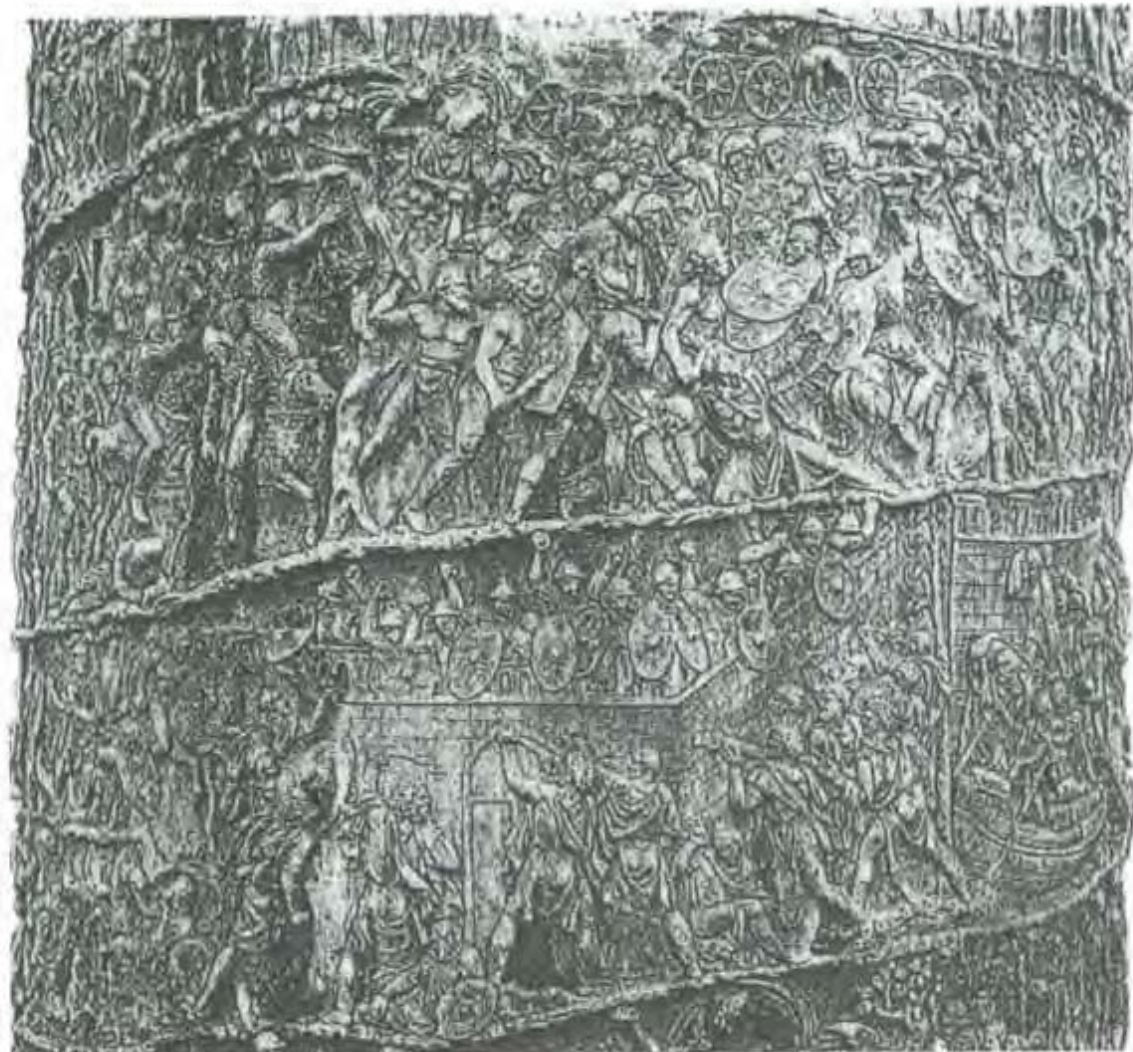
Рови, як правило, були неглибокі (1 – 2 м), але широкі (6 – 10 м).

Різноманітність елементів укріплень свідчить про високий рівень розвитку військового будівництва в даків. Це дало змогу їм тривалий час стримувати експансію Риму в Карпато-Дунайському ареалі.

Поряд з фортифікаціями військовою справу даків характеризує й екіпірування їхнього війська. Особливості його визначаємо на основі зображень Траянової колони (368 екз. озброєння), Траянового трофея (68 екз.), а також археологічних матеріалів (298 екз.).

Як наступальну зброю даки використовували мечі, палаші, кинджали, бойові ножі, списи, дротики, сокири, луки зі стрілами й дрюки.

Мечі були в них основним видом наступальної зброї. На Траяновій колоні зображено їх 23 екземпляри, на Траяновому трофеї – 18. Крім

*Траянова
колона. Рим.
Сучасний
вигляд
барельєфів*

того, зафіксовано 16 речових знахідок. Це екземпляри з кривим і прямим клинком. Формою криві мечі подібні до грецьких махайр. Зображення таких мечів з Адамкліського монумента відрізняються від інших довгими руків'ями, що їх воїни тримали двома руками. Довжина руків'їв у більшості екземплярів дорівнює довжині клинків або перевищує її, що дає підстави класифікувати їх як ратищне озброєння. Інші мечі належать до клинкової зброї. Форма дакійських мечів унеможливила ефективні колольні удари. Нашу думку підтверджують вищезгадані зображення, на яких даки завдають мечами тільки рубальних ударів. Приблизна довжина клинків дакійських мечів, встановлена за пропорціями зображених екземплярів до зросту воїнів, становить від 0,6 – 0,7 (сцена ХСVІ Траянової колони) до

0,9 – 1,0 м (метопи ХХХІV – ХХХV Траянового трофею). Озброєні цими мечами воїни представляють піхотинців. Усі без головного убору, крім даків з метоп ХVІІІ – ХХ, ХХХІV. За свідченням Йордана²⁸, верхня верства дакійського суспільства, з якої обирали царів і жрецтво, називалася „пілеати” („покриті шкіряними капелюхами”), решта людності – „капілати” („простоволосі”), відповідно даків у капелюхах можна розглядати як військову аристократію, а інших – як рядових воїнів. Криві мечі, як правило, входили до комплекту озброєння рядових даків, але іноді їх використовувала і знать. Мечі з прямим клинком були переважно зброєю знатних даків, та подеколи їх мали й рядові воїни (метопа ХХХІ). Речові знахідки вказують на використання в основному довізних (римських, кельтських, сар-

*Траянова
колона. Рим.
Сцена LXXII*

*Траянова
колона. Рим.
Сцени XCV –
XCVI*

матських) прямосічних мечів і коротких палахів²⁹.

У кожного дака був ніж 23,0 – 26,0 см завдовжки. Для ножів характерні крива форма леза й загострений внутрішній бік.

Списи були одним з найпоширеніших видів дакійського озброєння. Зображення їх відомі на метопах, частинах А-В, G-I фриза Траянового трофея, портику й сценах Траянової колони (22 екз.). На метопах списи дорівнюють приблизно зросту воїнів, а зображені на фризі й портику – трохи довші за висоту щи-

тів. Виходячи з цього, можна стверджувати, що довжина списів у даків становила 1,6 – 2,0 м. Вони склалися здебільшого з двох (ратище, наверх), іноді – трьох елементів (ратище, наверх, підток). Речові матеріали представлені виключно металевими частинами списів. Це головно наверх (106 екз.).

Дротики в даків відомі за знахідками черешкових і втульчастих наверх. Треба також зауважити, що як металеві могли використовуватись списи з невеликими ратищами й наконечниками.

Траянів трофей. Адамклісі. Метопи XIX, XX і XXII

Бойові сокири зображені на портику з трофеями і сцені LXXVIII Траянової колони. Знахідки сокир відомі на фортецях і городищах. Довжина їх 0,14 – 0,45 м. Екземпляри з Гредіштя Мунчелулуй оснащені гаками, щоб стягувати вершників з коней.

Луки даки використовували як універсальну (військову й мисливську) зброю. Виключну можливість дістати уявлення про форму дакійського лука дають зображення (3 екз.). На них бачимо луки „скіфського” типу. Розміри їх невеликі, як правило, – 0,6 – 0,8 м (у розігнутому стані). Форма визначалась гнучкими, круто зігнутими плічками і негнучкими кінцями та руків'ям. Стріли завдовжки 0,6 – 0,8 м були виключно з легким наверхшам. Невеликі наконечники мали трикутну форму пера з крильцями. Археологічні знахідки наверхш (115 екз.) за характером кріплення поділяються на дві групи: втульчасті і черешкові. Втульчастих екземплярів чотири, черешкових – три типи³⁰.

Про використання даками *дрюків* свідчать сцени XXIV, XXXVIII Тра-

янової колони. Це зброя найбільш важких воїнів, імовірно пастухів-горян.

Захисне озброєння даків представлено щитами, шоломами, кольчугами й катафрактами.

На Траяновій колоні, метопах і частинах фриза Траянового трофея зображено 320 дакійських щитів. Судячи з барельєфів, щити мали як аристократія, так і рядові воїни. Ними послуговувалися дакійські піхотинці й вершники. На зображеннях фігурують овальні щити кельто-галатського типу. Вони відомі під грецькою назвою „тюреос”, з умбонами в середній частині й валиком на торцях³¹. Усі зображені щити забезпечені залізними умбонами. Відомо 19 знахідок умбонів.

Конкретних відомостей про використання даками *шоломів* не маємо. У фрагментарному стані три шоломи знайдено на давах Попешть, Зімніца й Куджир³².

Кольчуг відомо три екземпляри, їх виявлено в похованнях знатних даків (поховання № 78 Земплінського могильника, ур. Середній Грунок біля Малокопанського городища, курган 4 поблизу дави Попешть)³³.

Катафракти – це захисне озброєння важкої кавалерії. Воно являло

собою металеві сорочки й покриття коня, виготовлені з бронзових і залізних платівок (сегментів катафракта). Сегменти катафракта відомі в речових комплексах місцезнаходжень Сінсіміон, Рекетеу й Дівічі (10 екз.)³⁴. Довжина екземплярів 2,5 – 3,5 см, ширина 1,0 – 1,5 см. За морфологічними особливостями класифіковано три типи сегментів.

Як впливає з видів і характеру озброєння, військо даків складалося з піхотинців і вершників. Наступальне озброєння кінноти представлене довгими мечами, пристосованими для завдання рубальних ударів, захисне – шоломами, щитами типу „тіореос“, кольчугами й катафрактами. Воїни з дорогими видами захисного озброєння входили до складу дружини царя, вони утворювали прошарок військової аристократії – пілеатів.

Наступальне озброєння дакійських піхотинців становила переважно зброя ближнього бою. Це – мечі з кривим лезом, які були типово фракійським видом озброєння, короткі прямі мечі, палаші, кинджали, списи, сокири й дрюки. Для дальнього бою даки використовували лук „скіфського“ типу й дротики. Захисне озброєння піших даків представлене виключно щитами „кельтогалатського“ типу.

Серед дакійських піхотинців також простежуються, на основі зображень, певні прошарки. Найвищу соціальну страту репрезентують воїни, голову яких укриває шкіряний капелюх. Озброєння їх складалося з мечів і щитів. Представники найнижчого прошарку дакійського війська (народне ополчення) були озброєні бойовими ножами, луками й дрюками. До рідковживаного дакій-

ського озброєння належать палаші й бойові сокири.

Відзначимо, що зброя даків розвивалась на основі місцевих традицій зброярства з використанням досягнень їхніх супротивників і союзників. Помітні елементи вдосконалення дакійського озброєння під впливом сарматських „катафрактаріїв“. Як нововведення можна назвати важке озброєння кінноти, пристосування видів захисного і наступального озброєння до нових умов ведення бою, що виявилось в підсиленні всіх щитів умбонами, а також у залученні до комплексу озброєння великих луків „сарматського“ типу, з важкими стрілами, які пробивали панцер важкоозброєного супротивника.

Додаткову інформацію може дати уточнення датування певних типів зброї даків. Проте наразі це годі зробити, бо більшість екземплярів цієї зброї знайдено поза комплексами й час застосування її визначається періодом існування городищ.

Якщо розглядати дакійське військо в контексті розвитку військових формувань римлян, військ германців і сарматів, можна визначити його місце серед бойових сил варварського світу й античності.

Для всіх військових формувань, що становили реальну силу в Карпато-Дунайському ареалі на межі нашої ери характерне посилення процесу професіоналізації (державне забезпечення римської армії, створення інститутів „дружинництва“ в германців і сарматів). Уодноманітнилися комплекти озброєння, склад їх визначався тактикою ведення бою. Переважали види зброї, використовуваної в умовах ближнього зіткнення. Зброя далекого

засягу представлена дротиками. Практично не використовувались луки, що пов'язувалося з появою важкоозброєних римських легіонерів і сарматських катафрактаріїв, проти яких ця зброя була мало-ефективною. Легкоозброєними лишилися германські воїни. У римлян, на відміну від варварських формувань, існували чіткі правила шикуння і взаємодії військ під час битв, з'явилися інженерні бригади, а також загони ремісників і зброярів.

Даки опанували досягнення своїх супротивників щодо організації озброєння війська, спорудження й використання фортифікацій. Згадаймо, зокрема, свідчення Діона Кассія Кокцеяна про мирну угоду 89 р. н.е. між імператором Доміціаном і дакійським царем Децебалом, згідно з якою дакам було надано військових інструкторів і техніку для захисту їхніх фортець. Втікачі з римських легіонів передавали дакам тактичні прийоми римлян. Втрати вояків, озброєння й техніки, які таким чином підсилювали військо одного з найзапекліших ворогів Риму, змусили імператора Траяна зажадати від даків видачі втікачів, військової техніки та її конструкторів.

У I ст. н.е. даки опинилися в оточенні таких воєвничих сусідів, як римляни, сармати й германці. Це спонукало дакійців швидко реагувати на зміни в тактиці дій і озброєнні супротивників. Тривалість і запеклість боротьби вказує на те, що їхнє військо було на рівні, а в дечому й переважало кельтське, сарматське та германське.

Високий рівень зброярства й військової архітектури були неодмінними умовами для захоплення нових земель і захисту своїх. Основи для

створення боездатного війська заклали реформи Бурібести в першій половині I ст. до н.е. Вони сприяли його професіоналізації. Звичайно, дакійське військо не можна порівнювати з професійною римською армією після реформ Марія, але і в даків формувалися загони дружинників, не зайнятих в інших галузях, крім військової, які під час бойових дій керували більш чисельним народним ополченням. Даки мали доволі організоване військо, озброєне з урахуванням усіх вимог свого часу. Тож не випадковим було їхнє домінування в Карпато-Дунайському ареалі в розглянутий період. Безперечно, дакійське військо належало до найбоездатніших формувань племінного світу Європи.

ПРИМІТКИ

¹ Див.: Балагури Э. Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы. – Ужгород, 2001.

² Котигорошко В.Г. Этнополитические аспекты истории населения Верхнего Потисья I тыс. до н.э. – I тыс. н.э. // *Relații româno-ucraînieni, istorie și contemporaneitate*=Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. – Satu Mare, 1999. – С.105.

³ Crișan I.H. Burebista și epoca sa. – București, 1977. – P.179.

⁴ Котигорошко В.Г. Проблеми етнокультурних процесів у Карпато-Дунайському басейні I ст. до н.е. – I ст. н.е. // *Археологія*. – 1991. – № 4. – С.11.

⁵ Крапивина В.В. Материальная культура I – IV вв. н.э. – К., 1993. – С.140.

⁶ Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. – Москва, 1990. – Бож. Юлий, 44, 3.

⁷ Страбон. География. – Ленинград, 1964. – VI, 3, II.

- ⁸ Izvoare privind istoria României. – București, 1964. – I. – Pliniu. – HN, II, 80.
- ⁹ Тацит Корнелий. Анналы: Малые произведения: История. – Санкт-Петербург, 1993. – Т. I – II. – История, I, 2.
- ¹⁰ Светоний Транквилл. Знач. праця. – Домициан, 6; Иордан. О происхождении и деяниях гетов. – Москва, 1960. – С. 77 – 78.
- ¹¹ Izvoare privind istoria României. – P.535.
- ¹² Бандровський О.Г. Свідчення античних авторів про Карпати (I ст. до н.е. – IV ст. н.е.) // *Karpatica – Карпатика: Актуальні проблеми історії і культури Закарпаття.* – Ужгород, 1992. – Вип. I. – С.15.
- ¹³ Crișan I.H. Op.cit. – P.290. – 339.
- ¹⁴ Capitanu V. Objects à signification culturelle exceptionnelle decouverts dans la dava de Racatau, dep. de Bacau // *Relations Thraco – Illyro – Helleniques.* – Bucharest, 1994. – P.335.
- ¹⁵ Bihir Gh. Dacii liberi din nordul Daciei // *Thraco – Dacica.* – 1996. – XVII. – P.191, 192.
- ¹⁶ Никулицэ И.Т. Северные фракции в VI – I вв. до н.э. – Кишинёв, 1987. – С.216.
- ¹⁷ Glodariu I. Arhitectura dacilor – civilă și militară: (sec. II î.e.n. – I e.n.). – Cluj-Napoca, 1983. – P.113.
- ¹⁸ Ibid. – P.116.
- ¹⁹ Daicoviciu H., Ferenczi S., Glodariu I. Cetati și asezări dacice în sud – vestul Transilvaniei. – Cluj-Napoca, 1989. – Fig.31.
- ²⁰ Блаватский В.Д. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья // *Причерноморье в античную эпоху.* – Москва, 1954. – Вып.7. – С.155.
- ²¹ Glodariu I. Op.cit. – P.130.
- ²² Antonescu D. Introducere în arhitectura dacilor. – București, 1984. – P.198, 199; Daicoviciu C., Daicoviciu H. Sarmizegetusa. – București, 1962. – Pl.III, IV, V, VI.
- ²³ Cichorius C. Die Reliefs der Traianssaule. – Berlin, 1896.
- ²⁴ Lupu N. Tilișca: Așezările arheologice de pe Cătanăș. – București, 1989. – Fig.4.
- ²⁵ Daicoviciu H., Bandula O., Glodariu J. Cercetările de la Oncești din Maramureș. – Baia Mare, 1965. – P.9.
- ²⁶ Daicoviciu H., Ferenczi S., Glodariu I. Op. cit. – Fig.42.
- ²⁷ Никулицэ И.Т. Знач. праця. – С.218.
- ²⁸ Иордан. Знач. праця. – С. 40, 71, 72.
- ²⁹ Budinský-Kričká V., Lamiová-Schmiedlová M. A late 1st century A.C. – 2nd century A.D. cemetery at Zemplin // *Slovenská archeologia.* – Bratislava 1990. – XXVIII. – 2. – P.280; Daicoviciu C. Cetatia dacica de la Piatra Roșe. – București, 1954. – P.90, 91. – Fig. 32 – 34; Glodariu I., Jaroslavschí E. Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. – I e.n.). – Cluj-Napoca, 1979. – P.138. – Fig.71, 4.
- ³⁰ Прохненко І. А. Зброя з дакійського городища Мала Копаня // *Науковий вісник Ужгородського державного університету: Серія історія.* – Ужгород, 2000. – Вип.5. – С.76, 77. – Рис.3, 3; Berciu D. Buridava dacica. – București, 1981. – Pl.20, 8, 9, 11, 12; 37, 3, 4, 8.
- ³¹ Bârcă V, Echipamentul și armamentul defensiv al geto-dacilor în preajma războaielor daco-romane // *Istros.* – Brăila, 1997. – P.83, 84; Idem. Die defensive ausrüstung der Dako-Geter // *Acta musei Napocensis.* – 1997. – 34. – S.189, 199.
- ³² Rustoiu A. Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d.Chr.): Tehnici, ateliere și produse de bronz. – București, 1996. – Fig.91, 1–3; 92, 5.
- ³³ Crișan I.H. Op.cit. – P. 426, 427; Kotigoroško V. Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n.: (Perioadele La Tene și romană). – București, 1995. – P. 80, 94; Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI – XII ст.– К., 1980. – С.126, 127; Vulpe A. Le necropole tumulaire de Popești // *Thraco-Dacica.* – 1976. – P.193–215; Lamiová M. Zemplin obec s bohatou minulost'ou. – Košice, 1993. – S.29.
- ³⁴ Bârcă V. Die defensive ausrüstung der Dako-Geter. – S.192.